

А. М. Жукова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**Т. ШЕВЧЕНКО І Б. ЗАЛЕСЬКИЙ:
ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

Стаття містить відомості про інтелектуальні контакти Т. Шевченка і Б. Залеського. У центрі уваги їх особисті, творчі, культурні, дружні стосунки, розглянуті в контексті інтелектуальних зв'язків.

Ключові слова: Т. Шевченко, Б. Залеський, інтелектуальні зв'язки.

В статье содержится информация об интеллектуальных контактах Т. Шевченка и Б. Залесского. В центре внимания личные, творческие, культурные, дружеские отношения, рассмотренные в контексте интеллектуальных связей.

Ключевые слова: Т. Шевченко, Б. Залесский, интеллектуальные связи.

The article keep an intellectual contacts of T. Shevchenko and B. Zaleski. Main attention accentuate on personal, creatives, cultural, friendly standarts of relations through a prizme of intellectual connections.

Key words: T. Shevchenko, B. Zaleski, intellectual relations.

Т. Г. Шевченко і Б. Ф. Залеський – видатні діячі української та польської культур, художники, поети, відомі своєю чіткою громадянською позицією і справжнім патріотизмом. Обидва творили у нелегкий для рідних держав час, коли світ палав у вирі революцій і повстань, на політичній карті поставали нові незалежні держави. У цей процес поступово втягувалися й слов'янські народи, розпорочені по імперіях (Російській, Австрійській та ін.).

Україна, як вважає частина авторитетних дослідників (А. Каппелер, З. Когут, І. Лисяк-Рудницький, Ю. Павленко й ін.), знаходиться на так званому «цивілізаційному розломі» – з одного боку, під значним впливом східнослов'янської православної цивілізації з центром у Москві, з іншого – відкрита для західної католицько-протестантської культури і традицій: «... тут зустрічалися два типи цивілізацій, своєрідних макросистем, де синтезувалися різномірні впливи...» [16, с. 21]. Польща ж, навпаки, вважалася кінцевим рубезем «цивілізованого світу».

Інтелектуальні зв'язки України і Польщі мають давнє історичне походження. У XIX ст. ці контакти набули нових прикмет, пов'язаних із боротьбою братніх слов'янських народів за соціальне та національне оновлення. Тому особливо цікавим, на нашу думку, було єд-

нання і тривала дружба зрілого українського поета-реаліста, художника Т. Шевченка і польського поета, історика, журналіста й художника Б. Залеського – представників різних конфесій, ментальності, походження. Обоє слов'яни, але різних гілок (українці – східної, а поляки – західної), обоє патріоти, але кожен бачив вільним власний народ, а незалежною рідну державу. Їх об'єднала епоха романтизму, коли народи, що втратили державність, боролися за свою незалежність, формували нову модерну ідентичність та єдину націю.

Сьогодні ми живемо в незалежній Україні і маємо чудову можливість, досліджуючи вищезазначену проблему, «закумулювати у своїй цивілізаційній моделі не тільки все краще, що було напрацьовано нацією протягом її існування, а й найліпші зразки цивілізаційного досвіду інших держав світу...» [4, с. 15–16]. Але, на жаль, вітчизняні науковці суттєво не вийшли за рамки радянського історіографічного та літературознавчого доробку В. Анісова, Є. Кирилюка, Є. Середи, М. Шагінян та ін [1]. Перш за все, як і раніше, акцентується увага на революційному потенціалі обох діячів, їх внеску в розвиток української / польської національної свідомості, радикалізмі та спробі його практичної реалізації. Особисті стосунки, спільність поглядів і творчих уподобань, палке захоплення живописом і духовне взаємозбагачення залишилися осторонь детального наукового вивчення.

У вітчизняній новітній історіографії бракує спеціальної наукової розвідки, яка б не опосередковано, а ґрунтовно показала віхи та значення стосунків Т. Шевченка і Б. Залеського (не кажучи вже про їх інтелектуальну складову). Приємним винятком є солідна монографія І. Дзюби, що узагальнив і систематизував відомості про оточення Кобзаря в цілому і про його взаємовідносини з польським патріотом зокрема [5]. Не можна обійти увагою й розвідку сучасного львівського дослідника Є. Нахліка, що вивчає польське оточення Кобзаря крізь призму «української школи у польському письменстві» [11].

Що стосується польської історіографії, то особливу цінність у контексті окресленої проблеми становлять наукові доробки Г. Батталі, Л. Василевського, В. Вільчинського [10, с. 7]. Дослідники розглядають вплив польського комунікативного вектора на формування Шевченківського генію.

Опорними джерелами для дослідників переважно були і є нарративи: спогади, щоденники, епістолярії сучасників (Т. Шевченка, Б. Залеського, О. Лазаревського, О. Бутакова, Л. Турно), що рельєфно показують особливості та специфіку стосунків обох діячів, дозволяють виокремити їх певні етапи й динаміку.

Метою даної статті є аналіз генези та поглиблення зв'язків Шевченка і Залеського на різних рівнях: духовно-культурному, творчому, особистому в контексті інтелектуальних відносин. Використовуючи

компаративістський метод історичного дослідження, спробуємо відповісти на питання: чому ці стосунки мали місце в житті обох видатних діячів? вирішальною була належність до різних народів чи все ж такі спільність думок?

Для глибшого розуміння проблеми тезово проаналізуємо питання про походження Т. Шевченка і Б. Залеського. Перший, як влучно зауважив Я. Грицак, мав «низьке соціальне походження» – кріпацтво суттєво вплинуло на формування світогляду українського поета і на його «волелюбні думки», втілені у віршах. Залеський же походив із заможної дворянської родини, отримав прекрасну гімназійну освіту (чого, як зрозуміло, не могло бути у Кобзаря), вступив до престижного освітнього й наукового закладу – Дерптського університету (зараз місто Тарту в Естонії), проте не закінчив його. За належність до таємного студентського гуртка він був виключений із навчального закладу, але згодом отримав можливість навчатися у Харківському університеті, чим і скористався [7, с. 283]. Роки, проведені на Слобожанщині – «колиці» української освіти, не могли не позначитись на формуванні світогляду Залеського. Він бачив прагнення братнього слов'янського народу – українців – до відновлення державності, природно порівнював його з рідною польською нацією, що неодноразово повставала проти імперської влади.

Якщо Шевченко отримав можливість навчатися у Санкт-Петербурзькій Академії Наук завдяки покровительству впливових людей, що розглядали в «малоросійському кріпакові» талановитого майстра-художника, то Залеський ніколи не відчував на собі станової нерівності і мав широкі можливості для самореалізації. Навпаки, його можна порівняти з декабристами – освіченими, культурними, заможними людьми, які стали опозицією існуючим порядкам в імперії. У 1841 р. учасника польського національно-визвольного руху Б. Залеського заслали до Чернігова [12] на кілька років. Після звільнення він повернувся на Батьківщину у Вільно, проте вже в 1848 р. його знову заарештували за зв'язки із польськими повстанцями [15, с. 321].

Натомість Т. Шевченко в середині 40-х рр. перебував у Києві в інтелектуальному колі кирило-мефодіївців, де активно відстоював проблеми слов'янського союзу, демократизації політичного й суспільно-культурного життя українського народу. Проте під час оренбурзького заслання обидва опиняться разом: Кобзар у 1847 р., Залеський – роком пізніше. На початку листопада 1849 р. ці діячі, споріднені національною ідеєю й епохою романтизму, об'єднані живописом і літературою, інтелектуальними проектами й сподіваннями, зустрілися. Так розпочався перший етап дружби митців.

На нашу думку, повна протилежність соціального положення Шевченка і Залеського лише надала колориту їх дружнім стосункам.

Кобзар мав широке коло зв'язків у «вищому світі», тісно спілкувався із багатьма дворянськими родинами – Рєпніних, Лизогубів, Тарновських, і багато з них були справжніми друзями поета. Тобто митець ніколи не зважав на соціальний статус людини, перш за все він шукав спільності поглядів, інтересів, життєвих цілей тощо. А люди, що пожертвували власним суспільним статусом і благополуччям в ім'я Батьківщини і народу, завжди викликали повагу.

Б. Залеський послідовно виступав за незалежність польського народу, незважаючи на слідство, арешти, заслання. Т. Шевченка, відданого ідеалам української державності, до кінця життя не зламали ані заслання, ані солдатчина, ані слабке здоров'я. У послідовності, твердості переконань, сили духу і полягає основна схожість обох діячів.

Не можна оминати і ставлення Т. Шевченка до інших народів: його доля нерозривно переплелася в собі українські, російські, польські, казахські складові, тому Б. Залеський органічно влився у строкате інтелектуальне коло українського поета й живописця. На думку І. Надольного, «... гнів мислителя [Т. Шевченка] спрямований передусім проти різних утискувачів, прийшлих і доморощених» [14, с. 175], але не проти народів у цілому. Особливо актуальним у даному контексті є саме польський народ: з одного боку, науковці фіксують категоричне неприйняття Кобзарем польської шляхти, навіть ненависть до неї, з іншого, – колосальний вплив польської суспільної думки, інтелектуальних зрушень і повстантського досвіду на кристалізацію творчої та громадянської позиції поета.

Зародження і сплеск творчих стосунків Т. Шевченка й Б. Залеського припадають на період Аральської експедиції О. Бутакова, коли український і польський художники упорядковували малюнки, виконані під час експедиції. У 1851 р. вони разом брали участь у Каратауській експедиції під керівництвом Антипова [15, с. 321]. Як пізніше згадував Б. Залеський, це був час відносної свободи для Шевченка, що дістав можливість малювати. Тоді ж художник зобразив Б. Залеського поруч себе на малюнку «Серед товаришів» [15, с. 321]. Разом з ними в експедиції брали участь поляки Л. Турно і Т. Вернер – однодумці та спільні друзі Кобзаря і Залеського.

Слід згадати і про літературну складову взаємовідносин митців. Так, без сумніву, їх об'єднувала поезія Ю. Б. Залеського – польсько-го співця України. У листі Б. Залеського до Кобзаря від 17 вересня 1859 р. містився спогад про те, як на засланні «у степових мандрівках, разом з Тарасом Шевченком», вони удвох «набиралися духу» від поеми Залеського «Найсвятіша родина». А в листі від 30 грудня 1861 р. йдеться про те, як «Бр. Залеський вперше насолоджувався цією поемою в степах за Каспійським морем, разом з Шевченком» [11, с. 98]. Ю. Б. Залеський навіть присвятив українському поетові три вірші, що

свідчить про захоплення ним особистістю Шевченка, яке склалося багатоманітним завдяки розповідям Б. Залеського та інших польських заступників [11, с. 96].

Коли в 1856 р. Б. Залеського звільнили, його зв'язок з українським поетом не перервався: він регулярно надсилав книжки (про що дізнаємося з листа від 20 травня 1856 р.), продавав малюнки Шевченка. У виданому в Парижі, що був центром польських емігрантів після повстань, альбомі офортів «La vie steppes kinghizes» Б. Залеський подав офорти з кількох малюнків Шевченка [15, с. 321]. Лист від 15 вересня 1856 р. говорить про тугу Шевченка за другом: «Ты с таким чистым восторгом (иначе и быть не может) пишешь мне о своем возвращении на милую родину, а я... Прости мне, мой единственный друге! Я чуть не заплакал. Разумеется, расстояние не может изменить тебя, моего испытаного друга. Но без тебя все-таки я сирота круглый в Оренбургском безлюдном краю» [6, с. 72]. Товариш – земляк Кобзаря Ф. Лазаревський також згадував про польське оточення поета: «... Ближе всех, по-видимому, он [Т. Шевченко] стоял к Залесскому, Сераковскому, Станевичу, Турно, Зеленке и Венгжиновскому...» [8, с. 218]. Це був другий суттєвий етап дружби українського й польського митців, її зміцнення та збагачення.

Важливою ланкою у відносинах Т. Шевченка і Б. Залеського була проблема кріпосництва в Російській імперії. Останній взяв активну участь у підготовці селянської реформи: зокрема, з вересня 1859 по жовтень 1860 р. працював як член-експерт на засіданнях Редакційних комісій. Основною ж мрією Шевченка було побачити рідний народ, власну родину вільною. У цей час друзі зустрічалися часто, обговорювали болючі питання і процес підготовки реформи [7, с. 16]. Проблема кріпосництва і створення федерації українців, росіян і поляків порушувалася й на засіданнях гуртка на квартирі студента-юриста Ю. Подоського (у 1859–1860 рр.). У 1860 р. Б. Залеський емігрував до Парижа. Та на цьому їх дружба не перервалася, про що свідчить їх листування, а також спогади друзів [7]. Смерть Т. Г. Шевченка завершила третій і заключний етап «святої» [15] дружби.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що дружні стосунки Т. Шевченка і Б. Залеського виростили на тлі глибоких суспільних суперечностей, коли прогресивні діячі мусли поступатися власним добробутом заради Батьківщини. За хронологічною ознакою можна виділити такі етапи взаємовідносин українського й польського діячів: 1) листопад 1849 р. – 1856 р.; 2) 1856–1858 рр.; 3) 1858 р. – березень 1861 р. Кожен із окреслених етапів насичений напруженою інтелектуальною роботою, творчим пошуком, адже не слід ігнорувати спільних захоплень Т. Шевченка і Б. Залеського. Їх згуртували принципи демократизму, об'єднаного початку і народності, що склали

основу політико-громадянського, культурного, творчого світогляду обох митців – представників різних народів та носіїв різної ментальності (навіть на становому рівні). Інтегруючим чинником стала також Наддніпрянщина, де вони розвивалися, працювали, творили. Каспійські степи їх зустріли вже сформованими людьми, що мали значний життєвий досвід, усталене ставлення до консервативної царської влади і кріпосництва. Все це не могло не об'єднати двох непересічних, творчих особистостей.

Тож, як бачимо, можна знайти багато цікавих граней у спілкуванні Кобзаря і Залеського як представників молодих національних еліт. Якщо апелювати до наукових положень, то стосунки Т. Шевченка і Б. Залеського «... формувалися на перехресті різних культурних традицій» [13, с. 42], але суттєво збагатили українсько-польський культурний та інтелектуальний простір своєю ширістю і патріотизмом.

Бібліографічні посилання

1. *Анісов В.* Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка / В. Анісов, Є. Серета. – К., 1959.
2. *Винокурова М.В.* Историк в поиске. Микро- и макроподходы к изучению прошлого / М.В. Винокурова // Вопр. истории. – 2001. – № 2. – С. 163–165.
3. *Геровский Ю.А.* Польша среди европейских государств (XVI – XVIII вв.) / Ю.А. Геровский // Вопр. истории. – 2001. – № 2. – С. 135–147.
4. *Горелов М.Є.* Цивілізаційна історія України / М.Є. Горелов, О.О. Рафальський, О.П. Моця. – К., 2005.
5. *Дзюба І.* Тарас Шевченко / І. Дзюба. – К., 2005.
6. *Залеський Б.* Из заметок о Шевченко (1849–1852. Шевченко в ссылке) / Б. Залеський. Т.Г. Шевченко в воспоминаниях современников. – М., 1962.
7. *Кирилюк Є.П.* Тарас Шевченко (життя і творчість) / Є.П. Кирилюк. – К., 1964.
8. *Лазаревский Ф.М.* Из воспоминаний о Т.Г. Шевченко / Ф.М. Лазаревский // Киев. старина. – 1899. – № 2. – С. 215–228.
9. *Лесьнодорский Б.* Некоторые идейные мотивы в культуре польского Просвещения / Лесьнодорский // Вопр. истории. – 1977. – № 12. – С. 119–134.
10. *Луняк Є.* Кирило-Мефодіївське товариство в зарубіжних дослідженнях / Є. Луняк // Бористен. – 2002. – № 4. – С. 9–14.
11. *Нахлік Є.* Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш і Микола Костомаров у перцепції Юзефа-Богдана Залеського / Є. Нахлік // Пробл. слов'язознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 95–102.
12. *Половнікова С.* Україна в долях. Польські революціонери на Чернігівщині (30–60-ті рр XIX ст.) / С. Половнікова // Дзеркало тижня. – 2004. – 14 серп. – № 32.
13. *Світленко С.І.* Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття: зб. наук. праць / С.І. Світленко. – Д., 2007.
14. *Філософія: навч. посібник* / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. Надольного І.Ф. 4-те вид., стер. – К., 2004.
15. *Шевченко Т.Г.* Збір. творів: у 6 т. / Т.Г. Шевченко. – К., 2003. – Т. 5.

16. *Шляхов О.Б.* Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.): моногр. / О.Б. Шляхов. – Д., 2010.

17. *Caban W.* Z Orenburga do Paryza. Bronislaw Zaleski (1820–1880) / W. Caban. – W., 2006.

Надійшла до редколегії 14.11.2011

УДК 94 (477) «18»

С. І. Світленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНСЬКІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ПРОФЕСОРА В.Б. АНТОНОВИЧА

Йдеться про українські інтелектуальні зв'язки професора В.Б. Антоновича, їх основну сутність, особливості та значення для становлення української національної ідентичності й української національної справи в другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: професор В.Б. Антонович, українські інтелектуальні зв'язки, викладацька, наукова, видавнича, громадська діяльність, українські громади, українська національна ідентичність.

Речь идет об украинских интеллектуальных связях профессора В.Б. Антоновича, их основной сущности, особенностях и значении для становления украинской национальной идентичности и украинского национального дела во второй половине XIX – начале XX ст.

Ключевые слова: профессор В.Б. Антонович, украинские интеллектуальные связи, преподавательская, научная, издательская и общественная деятельность, украинские громады, украинская национальная идентичность.

Showing Ukrainian intellectual context of Professor VB Antonovich, their basic content, features and value for the formation of Ukrainian national identity and the Ukrainian national cause of the second half of XIX – early XX century.

Key words: professor V. B. Antonovich, Ukrainian intellectual communication, teaching, research, publishing and social activities, the Ukrainian masses, the Ukrainian national identity.

В.Б. Антонович належав до видатних українських інтелектуалів другої половини XIX – початку XX ст., а тому його життя та діяльність вже були предметом вивчення у вітчизняній історіографії [1, 11, 12, 15, 16, 18, 21, 26, 27, 29, 34, 39, 44, 45, 48]. Проте **українські ін-**